

VÂRSTE ȘI CĂRȚI

VALY CEIA

Universitatea de Vest din Timișoara

Cuvinte-cheie: *literatură latină, literatură română, semnificația, intertextualitate*

În versiunea sa asupra istoriei romane, Jean-Yves Boriaud îl evocă empatic pe Freud, meditănd adesea la cetatea eternă, spațiul unde „rien de ce qui se produit ne se serait perdu et où toutes les phases récentes de son développement subsisteraient encore à côté des anciennes.”¹ Reflecția ne înlesnește o propensiune în chiar resorturile ce conferă forță devenirii romane: „A privi spre viitor și a nu zăbovi cu încăpățănare într-o admirație convențională a trecutului”². Pentru romanitatea altitudinală, binele propriu este răsplata celor care trăiesc gândind și practicând neîncetat binele comunitar, iluminați de *exempla veterum*, deoarece „Când se clădește o lume nouă, amintirea celei vechi trebuie ținută trează în inimă și minte.”³ *Imagines maiorum* străjuie vajnice, jalonând drumul nostru prin lume. În felul acesta, *ubi sunt* nu e un simplu clișeu cultural, ci își dovedește cu asupra de măsură validitatea, atâta vreme cât nu privim trecutul ca un tărâm ideal, îndepărtat și intangibil, ci drept sursa, imboldul propriilor izbânzi. Raportarea la antecesorii și solidaritatea cu aceștia devin cruciale, bătrânețea umanității constituind izvorul și, totodată, depozitarul propriilor noastre virtuți și idealuri.

¹ Jean-Yves Boriaud, *Histoire de Rome*, Editions Perrin, 2001, p. 6.

² Raymond Bloch, Jean Cousin, *Roma și destinul ei. I.* Traducere și note de Barbu și Dan Slușanschi, București, Editura Meridiane, 1985, p. 115.

³ Tudor Vianu, *Studii de filozofia culturii*. Ediție îngrijită de Gelu Ionescu și George Gană. Studiu introductiv de George Gană, București, Editura Eminescu, 1982, p. 462-463.

Într-un portret succint, Horațiu ne oferă în *Epistula ad Pisones* o plastică descriere a fiecărei vârste¹. Să urmărim liniile desenului ce profilează chipul împovărațoarei bătrâneți:

Multa senem circumveniunt incommoda, vel quod
quaerit et inventis miser abstinet ac timet uti,
vel quod res omnes timide gelideque ministrat,
dilator, spe longus, iners avidusque futuri,
difficilis, querulus, laudator temporis acti
se puero, castigator censorque minorum.²

Totuși, dîncolo de metehnele sale, senectutea este cea care subsumează lamura vîrstelor. Bătrînețea răzbună capătul de drum cu înțelepciunea, care i-ar fi intrinsecă. Să deschidem și tratatul lui Cicero *Despre bătrînețe*: „Aptissimo omnino sunt, Scipio et Laeli, arma senectutis artes exercitationesque virtutum, quae in omni aetate cultae, [...] mirificos efferunt fructus”³. Iată de ce prețuirea bătrîneții devine un reper existențial fundamental în vremuri de altitudine spirituală. Exemple, nenumărate. Să ne oprim pentru început la *Țiganiada* lui Budai-Deleanu. Invocarea acestui autor nu e nicidecum întâmplătoare în context. Avem în personalitatea sa un model peren de apropiere a trecutului spre a clădi viitorul, cu grija obligatorie de a păstra nealterat un drum al exemplarității. Citez fragmentar din capodopera iluministă:

Ah! căruntă vechie cinstită!

Unde-s a tale sante tocmele?...

Ce urgie-acum lumea-ntărăta

¹ V. Horatius, *Epistula ad Pisones*, 158-176, în Quintus Horatius Flaccus, *Opera omnia*. Volumul 2. Ediție critică. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: Mihai Nichita. Stabilirea textului și selecția traducerilor: Traian Costa, București, Editura Univers, 1980.

² Idem, *ibidem*, 169-174: „Multe neajunsuri pândesc pe bătrânul ce strânge într-una./ Bietul se ține de-o parte și-i teamă s-atingă avutul./ Sau că fricos și zgârcit e în ceea ce pune la cale./ Șovăitor și greoi și lacom scrutând viitorul./ E cârcotaș, plângăreț, lăudând a junetei lui vreme./ Dojenitor și sever și censor al celor mai tineri.” (ed. cit.).

³ Cicero, *De senectute*, III, 9: „Fără îndoială, cele mai potrivite arme ale bătrîneții, Scipio și Lelius, sunt studiul și practicarea virtuților, care, cultivate la orice vîrstă, [...] aduc minunate roade”.

Ș’o-îneacă-întru cel noian de rele?
Perit-au credința cea bătrână!
Ah! lume-întoartă! vreme păgână!¹

Pentru spațiul roman, această apreciere își găsește efigia, cred, în tulburătorul tablou al lui Eneas părăsind Troia incendiată. Pictura de pe oenochoé, ce străjuiește din Luvru generațiile spre a le fi pildă, este grăitoare: abandonându-și patria, eroul troian îl poartă pe umeri, dulce povară, pe Anchise, părintele-i iubit. Zugrăvit exemplar de către Vergiliu, ce contrapune simplității descriptive tensiunea afectivă clocotitoare, episodul concentrează însăși legea sfântă a firii².

Pe urmele lui Cicero, dar și ale tradiției greco-romane, Budai-Deleanu vorbește despre „coapta la cap bătrâtime”, expresie pe care G. I. Tohăneanu o găsește „în felul ei, hăzoasă, dar și plină de tâlc”³. (Dar la Menandru, de pildă, una dintre sentințele într-un vers ne avertizează: „Perii albi arată vârsta, nu înțelepciunea” – *Sentințe într-un vers*, 705.) Nu miră atunci că jucăușul Proteus, zeul marin care avea puterea de a-și schimba neconținut înfățișările, dezvăluitor al celor trecute, dar și prooroc al celor ce urmează să se săvârșească este, întocmai sfântosului Nestor din epopeile homerice, *bătrân*, vocabulă ce îi cheamă și îi caracterizează obstinant. Și e drept să fie așa, fiindcă pentru cei mai mulți bătrânețea se asociază înțelepciunii izvorâte din încercări, din exersarea diferitelor căi, din experiență.

Însă înțelepciunea nu este atributul intrinsec al bătrâneții, întrucât înțelepția patriarhală este recognoscibilă doar în spiritele care au *in nuce* capacitatea de a desprinde din întâmplările vieții

¹ I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*. Studiu introductiv de G. I. Tohăneanu. Ediție critică de Florea Fugariu, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, v. 3918-3924.

² Vezi Vergilius, *Eneida*, II, 747-750 (Prefață și traducere din limba latină: G. I. Tohăneanu. Note și comentarii, glosar: Ioan Leric, Timișoara, Editura Antib, 1994).

³ G. I. Tohăneanu, „*Viața lumii*” *cuvintelor. Vechi și nou din latină*, Timișoara, Editura „Augusta”, 1998, p. 28. A se vedea întregul articol dedicat dubletului *Bătrân/veteran*, plin, la rându-i, de tâlcuri (*ibidem*, p. 22-33). Vezi și G. I. Tohăneanu, *Cuvinte românești*, Timișoara, Editura Facla, 1986, p. 89.

sâmburele adevărului, i.e. al alegerii bune; iar existența ni se dezvăluie sub forma unor permanente opțiuni. Mai mult, Tudor Vianu constată în eseu intitulat chiar *Despre experiență*, din *Studii de filozofia culturii*, faptul că, surprinzător, experiența nu înseamnă, precum pare, simplificare, facilitate, ci, dimpotrivă, ea aduce cu sine un soi de „disperare” în fața „complexității enorme a lucrurilor în realitate”. Astfel, alături de experiență rămâne, mereu suverană, o înțelepciune nativă, pe care o putem numi chibzuință, rațiune, intuiție.

Constatarea că senectutea singură e incapabilă de a fi „păstrătoarea” înțelepciunii are un îndoit beneficiu: e dezamăgitor și frustrant să știi că nu vei putea atinge înțelepciunea decât plătind cu bătrânețe, dar e, totodată, și... trist să fii martor ori, chiar, la un moment dat, membru al unei caste a înțelepților. Uniformitatea, indistinția, chiar în bine, generează treptat istovire spirituală, împietrire, dușman al devenirii, al vieții, de fapt. Frumusețea fără urma ei de imperfecțiune e palidă. Sculpturile lui Michelangelo, bunăoară, se singularizează printr-o îndoită luptă lăuntrică, surprinsă de artist, între, cum spune un cercetător, „libertatea de voință și starea de constrângere”¹, și, apoi, între trăirile diferite ale sculptorului și ale subiectului său. În orice este exemplar se află, trebuie să se afle!, o tensiune, manifestă sau obnubilată, care îi asigură durabilitatea, valoarea. Înțelepciunea bătrâneții ni se revelează atunci tocmai drept asumare a acestui crez. De aceea, mai însemnată, la o atare privire, decât cea mai subtilă mintoșie se dovedește toleranța, îngăduința. Aici descoperim adevărata forță a senectuții.²

Dacă „bătrânețea posacă/ Riduri lăsa-va-n obraz și-albele fire în păr” (*tarda senectus/ Inducatur rugas inficiatque comas*)³, atunci

¹ Herbert von Einem, *Michelangelo*. Traducere de Emeric Deutsch, București, Editura Meridiane, 1984, p. 31.

² Am expus aceste reflecții privind bătrânețea în articolul *Bătrânețe și înțelepciune*, în „Reflex”, an XI (2010), nr. 7-12 (118-123), p. 150-151.

³ Albius Tibullus, *Carmina*, II, 2, 19-20, în *Albius Tibullus și autorii Corpusului tibulian*. Ediție îngrijită, text stabilit, cuvânt înainte, traducere în metru original și note de Vasile Sav, București, Editura Univers, 1988.

șirul urmașilor (*prolum turba*, precum ne încredințează Tibul, dar și toată literatura romană) compensează atare suferință. În mod simplist, tindem să asociem vârsta copilăriei cu joaca. Nimic, însă, mai fals, constatăm la o afundare în lumea sensului lexemului, întrucât, precum ne încredințează Lucian Blaga, toate vârstele omului își mărturisesc, fiecare în felul său, nevoia de joc. Într-o structură tripartită, în care se regăsesc cunoașterea, iubirea și jocul, elementele fundamentale ce definesc omul se manifestă după o relație combinatorie decisă de vârstă:

Copilul râde:

„Înțelepciunea și iubirea mea e jocul!”

Tânărul cântă:

„Jocul și-nțelepciunea mea-i iubirea!”

Bătrânul tace:

„Iubirea și jocul meu e-nțelepciunea!”

Da, jocul e manifestarea predilectă a copilăriei, dar, fapt nu mai puțin important, el nu se răzlețește de cunoaștere și de iubire, ci le cumulează.

Nu e mai puțin adevărat însă că jocul comportă semnificații dintre cele mai complexe și adânci, expuse pe larg de către Huizinga în tratatul asupra ludicului¹. Astfel, la nivel ontologic se desfășoară cel mai „serios” dintre jocuri. În lucrarea sa *Jocul ca simbol al lumii*, Eugen Fink descrie mecanismele instituante ale jocului și semnificațiile sale cele mai de adâncime. Un episod cu repercusiuni tragice e capabil a reflecta dinamismul ce nutrește jocul și fațetele sale multiple, un episod mitologic celebru și, aș spune, emblematic pentru relația *corectă* dintre real și vis, dintre realitate și idealuri: povestea lui Icar. Cunoaștere și re-cunoaștere, creare și re-creare a lumii, povestea mitului icaric reflectă pilduitor natura transgresivă, în fond, a jocurilor. În versiunea ovidiană a mitului, sunt zugrăvite joaca lui Icar, curios ca orice copil, exaltarea avidă de descoperire, impetuozitatea inocentă a copilului.

¹ Vezi Johan Huizinga *Homo ludens. Încercare de determinare a elementului ludic al culturii*. Traducere din olandeză de H. R. Radian. Prefață și notă bibliografică de Gabriel Liiceanu, București, Humanitas, 2012.

Redau fragmentar:

[...] Puer Icarus una
Stabat; et ignarus sua se tractare pericla,
Ore renidenti modo, quas vaga moverat aura,
Captabat plumas, flavam modo pollice ceram
Mollibat, lusuque suo mirabile patris
Impediebat opus.¹

Valențele hipotipozei, ce ne azvârle *sub oculis* întreagă tensiunea interioară a momentului, contrabalansată de exaltarea lui *Icarus ignarus*, are însă picurată în ea senzația, propagată stăruitor, de iminență a nenorocirii. Prolepsa – *ignarus* –, element stilistic de efect, ne răpește răgazul de a fi părtași la această bucurie, neîngăduindu-ne să savurăm tabloul unui copil încântat de meșteșugul tatălui și de rostul urzelii sale.

Curiozitatea e pricina pieirii lui Icar. Obiectele, prin ele înseși, riscă în orice clipă să ne piardă.² Numai că altul este contextul suferinței dedalice. Creațoarea metodei ce implică învățarea prin atingere și mișcarea liberă într-un mediu favorabil, metodă ce îi poartă numele, Maria Montessori³, utilizează conceptul de „educație de imensitate”, care să vizeze „mărirea lumii” în care

¹ Ovidius, *Metamorphoses*, 195-200.

² Într-un tablou prozopopeic, Emil Cioran redă spovedania lucrurilor, secvență textuală ce disimulează revolta împotriva individului sclav amăgitoarelor obiecte de care este înconjurat: „Fii duhovnicul nostru și ascultă-ne ruga! Fără conținut este firea noastră și sărmane sunt contururile noastre. Jocul nostru fugar îmbată oamenii, îi leagă de noi, îi copleșește și îi distruge. Adorată este amăgirea noastră și în cultul nostru scoboară oamenii treptele vieții lor. Iubirea lor nouă le este coborâș, credința în noi, pacoste; extazul, decepție. Aproape de noi, cenușă devine focul lor; aparență, firea. Plini vor intra în dansul nostru și goi vor ieși. Umbre suntem, și jocul nostru suprema amăgire este. Din timp purcedem; în el ne mișcăm și lui ne închinăm. Dansul umbrelor este extazul timpului. Tot ce cade în timp este victima farmecului nostru. Slujim timpul atrăgând prin joc pe închinătorii ființei. Cerșesc ființa cei ce au răspuns chemării noastre. Și-n zadar striga-vor gloria altor lumi cei răpuși de timp!” (*Cartea amăgirilor*, București, Humanitas, [1996], p. 119-120).

³ Maria Montessori, *La formation de l'homme* Thomas de Kônick, *Noua ignoranță și problema culturii*. Traducere de Mihaela și Ion Zgărdău, Timișoara, Editura Amarcord, p. 44.

copilul se plictisește, „eliberarea lui din lanțurile ce-l împiedică să înainteze”. La rândul-i, Jean-Jacques Wunemberger, marele cercetător al imaginarului, argumentează că jocul stimulează creativitatea; el nu reprezintă „atât o fugă din real, cât un mod de explorare a polimorfiei lucrurilor, permițând evadarea în afara condițiilor empirice, întotdeauna limitate, ale experienței individuale”¹. Joaca lui Icar, ce trage când de o pană abia lipită de părintele său, când dă altă formă cerii, bucuros de... maleabilitatea ei, înălțarea prea aproape de țările cerului nu poate fi nicidecum amendată de iubitorul părinte; e libertatea ce trebuie acordată copilului, etalon suveran al dragostei filiale, cea care e, deopotrivă, imboldul iscusitei izvodiri eliberatoare. Într-un elan discursiv doldora de poeticitate și de intertextualitate, G. I. Tohăneanu reflectează, între altele, asupra dinamicii care impulsionează relația părinte-copil: „Cuvânt cu sunet limpede, luminos și pur, [...], *copil* este, într-un anume sens, o metaforă și a Viitorului. Către care, rămânând puternic legată de Trecut, se îndreaptă și se deschide ființa noastră întregă. Căci: pentru cine semănăm? Pentru cine roade culegem? Pentru cine și-or dărui copacii, sădiți de noi, poamele pârguite și petecul de răcoare al umbrii lor rotate? Pentru numai voi, neștiuților încă, voi care veți spori setea de soare și de istorie a acestui popor”². Răzbate aici nu doar ecoul eclogiei vergiliene, ci, deopotrivă, acela al cuvintelor adresate de către Macrobius fiului său, Eustachius, în prefața *Saturnaliilor*.³

¹ Jean-Jacques Wunemberger, *La „Bildung” ou l’imagination dans l’education*, apud Thomas de Kōnick, *Noua ignoranță și problema culturii*. Traducere de Mihaela și Ion Zgărdău, Timișoara, Editura Amarcord, p. 76.

² G. I. Tohăneanu, *Cuvinte românești*, ed. cit., p. 27-28.

³ Macrobius, *Saturnalia*, I, 1: „În viața asta a noastră, fiul meu Eustachius, natura ne-a pus la îndemână multe și felurite lucruri; însă cea mai puternică legătură, cu care ea ne-a înlănțuit, este dragostea față de vlăstarele noastre. Voința naturii a fost ca educarea și instruirea lor să ceară din parte-ne multă grijă; de aceea, dacă dorința noastră se îndeplinește întocmai, noi, ca părinți, nu putem avea altă bucurie, pe măsura acesteia – iară de nu, nici o amărăciune nu se poate asemui cu a noastră.” (Ambrosius Macrobius Theodosius, *Saturnalia*. Traducere, introducere și note de Gh. Tohăneanu, Editura Academiei, [1961], p. 37). Vezi, de asemenea, observații percutante asupra fragmentului în *Introducerea la*

Fiorec, dimensiunea prospectivă a faptelor părintești, învederată mai sus, aduce după sine un supliciu pe măsură atunci când destinul mașter îl răpește pe urmaș. Vocativul, utilizat anaforic, *Icare*, propagă dincolo de spațiu și de timp suferința dedalică. Dar să privim și din alt unghi povestea. O utopie, un vis absolutamente utopic – fiindcă, așa precum ne îndrumă istoricii civilizațiilor, trebuie să devenim contemporani cu lumea pe care o descifrăm pentru a o înțelege cum se cuvine – așadar un vis utopic, zborul omului, a devenit un fapt comun al zilelor noastre. Căutător fervent întreaga viață a unei *clavis universalis*, Ioan Petru Culianu observă faptul că „ceea ce oglindește mitul nu este altceva decât jocul însuși al minții”¹. Or, ideea nici nu este în fond nouă: filozoful materialist Francis Bacon ne oferise cu trei secole în urmă o interpretare „practică” a miturilor în *Despre înțelepciunea anticilor*.

Pe paliere multiple funcționează, vedem, jocurile minții. Precum ne lasă a întrezări exemplele înșirate, textul literar se deschide treptat către o perspectivă umanistă asupra vieții, înlesnindu-ne înțelegerea de profunzime a instanțelor existențiale: „Dacă termenul «umanitate» înseamnă ceva, el înseamnă că, în ciuda tuturor diferențelor și opozițiilor care există între diferitele lui forme, acestea toate acționează, totuși, pentru un scop comun”², observă Ernst Cassirer.

Bibliografie

Surse literare:

Blaga, Lucian, *Opera poetică*. Prefață de George Gană. Ediție îngrijită de George Gană și Dorli Blaga, Humanitas, 2012.

versiunea românească a lucrării, pe care o realizează în cultura noastră G. I. Tohăneanu.

¹ Ioan Petru Culianu, *Jocurile minții. Istoria ideilor, teoria culturii, epistemologie*, Ediție îngrijită de Sorin Antohi și Mona Antohi. Studiu introductiv de Sorin Antohi, Polirom, 2002, p. 33.

² Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în istoria filozofiei umane*. Traducere de Constantin Coșman, București, Humanitas, 1994, p. 307.

- Budai-Deleanu, I., *Ţiganiada*. Studiu introductiv de G. I. Tohăneanu. Ediție critică de Florea Fugariu, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, v. 3918-3924.
- Horatius, Quintus Flaccus, *Opera omnia*. Volumele 1, 2. Ediție critică. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: Mihai Nichitea. Stabilirea textului și selecția traducerilor: Traian Costa, București, Editura Univers, 1980.
- Macrobius, Ambrosius Theodosius, *Opera. Vol. 1. Saturnalia*, edidit Iacobus Willis, Leipzig, BSB B. G. Teubner, 1970.
- Macrobius, Ambrosius Theodosius, *Saturnalia*. Traducere, introducere și note de Gh. Tohăneanu, București, Editura Academiei Române, [1961].
- Ovidius, Publius Naso, *Metamorphoseon libri*, Paris, Librairie Hachette, 1958.
- Ovidius, Publius Naso, *Metamorfozele*, în românește de Maria Valeria Petrescu, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1957].
- Tibullus, Albius, *Albius Tibullus și autorii Corpusului tibulian*. Ediție îngrijită, text stabilit, cuvânt înainte, traducere în metru original și note de Vasile Sav, București, Editura Univers, 1988.
- Vergilius, Publius Maro, *Eneida*. Prefață și traducere din limba latină: G. I. Tohăneanu. Note și comentarii, glosar: Ioan Leric, Timișoara, Editura Antib, 1994.

Bibliografie critică

- Bloch, Raymond, Cousin, Jean, *Roma și destinul ei. I-II*. Traducere și note de Barbu și Dan Slușanschi, București, Editura Meridiane, 1985.
- Boriaud, Jean-Yves, *Histoire de Rome*. Editions Perrin, 2001.
- Cassirer, Ernst, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*. Traducere de Constantin Coșman, București, Humanitas, 1994.
- Culianu, Ioan Petru, *Jocurile minții. Istoria ideilor, teoria culturii, epistemologie*. Ediție îngrijită de Sorin Antohi și Mona Antohi. Studiu introductiv de Sorin Antohi, Polirom, 2002.
- Curtius, Ernst Robert, *Literatura europeană și Evul Mediu latin*. În românește de Adolf Armbruster, cu o introducere de Alexandru Duțu, București, Editura Univers, 1970.
- Cyrulnik, Boris, Morin, Edgar, *Dialogue sur la nature humaine*, Éditions de l'Aube, 2000.
- Fink, Eugen, *Le jeu comme symbole du monde*. Traduit par H. Hildenbrand et A. Lindenberg, Paris, Les Editions de Minuit, 1966.
- Foucault, Michel, *Ordinea discursului*. Traducere de Ciprian Tudor, București, Eurosong & Book, 1998.
- Habinek, Thomas N., *The Politics of Latin Literature. Writing, Identity, and Empire in Ancient Rome*, Princeton-New Jersey, Princeton University Press, 1998.
- Huizinga, Johan, *Homo ludens. Încercare de determinare a elementului ludic al culturii*. Traducere din olandeză de H. R. Radian. Prefață și notă biobibliografică de Gabriel Liiceanu, București, Humanitas, 2012.

- Könick, Thomas de, *Noua ignoranță și problema culturii*. Traducere de Mihaela și Ion Zgărdău, Timișoara, Editura Amarcord, 2001.
- Lowrie, Michèle, *Writing, Performance, and Authority in Augustan Rome*, Oxford University Press, 2009.
- Tohăneanu, G. I., *Cuvinte românești*, Timișoara, Editura Facla, 1986.
- Tohăneanu, G. I., „*Viața lumii*” *cuvintelor. Vechi și nou din latină*, Timișoara, Editura „Augusta”, 1998.
- Vianu, Tudor, *Studii de filozofia culturii*. Ediție îngrijită de Gelu Ionescu și George Gană. Studiu introductiv de George Gană, București, Editura Eminescu, 1982.

AGES AND BOOKS

(Abstract)

Key-words: *Latin literature, Romanian literature, meaning, intertextuality*

Using examples from the Latin and Romanian literatures in a process of configuring its world of meaning, my work outlines the way in which the game is seen as an attribute of the child while wisdom an emblem of the elder are in a constant fight, in an endless dynamic: they represent on the one hand, curiosity and restlessness and on the other prudence and tolerance. In order to identify its elements of originality an in-depth approach to the layers of text significance is thus proposed which also has in view the various manifestations of intertextuality.